

G'ARB FALSAFASIDA ONG, O'ZLIK VA MAVJUDLIK DIALEKTIKASI

Azimova Madinabonu Adiljon qizi

O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti falsafa fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada G'arb falsafasida ong, o'zlik va mavjudlik o'rtasidagi dialektik bog'liqlik tahlil qilinadi. Maqolada Platon va Aristotel davridan boshlab, Dekart, Kant, Gegel, Xaydegger va zamonaviy ekzistensialistlar falsafasidagi ong va o'zlik tushunchalarining evolyutsiyasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda mavjudlik (ontologiya) masalalari bilan ongning fenomenologik talqini o'rtasidagi dialektika o'rganilib, inson o'zligini anglash jarayonida ongning faollik va refleksivlik xususiyatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *ong, o'zlik, mavjudlik, dialektika, fenomenologiya, ekzistensializm, refleksiya, G'arb falsafasi, Kant, Gegel, Xaydegger.*

Ong, o'zlik va mavjudlik masalasi G'arb falsafasining eng markaziy mavzularidan biridir. Inson o'zligini anglash, borliqni tushunish va ong orqali haqiqatni idrok etish jarayoni falsafaning asosiy muammolaridan sanaladi. Bu masalalar qadimgi yunon falsafasidan boshlab zamonaviy postmodernistik yondashuvlarga uzluksiz tahlil etib kelingan.

Platon fikricha, ong ilohiy g'oyalar olamining in'ikosidir; Aristotel esa ongni jonning eng oliy shakli sifatida talqin qilgan. Yangi davrda Dekartning "Men o'ylayman, demak, mavjudman" degan mashhur iborasi o'zlikni anglashni ong bilan bevosita bog'laydi. Keyinchalik Kant bu g'oyani epistemologik asosda tahlil qilib, inson aqlining faol sub'ekt sifatida bilish jarayonidagi o'rnini belgilab berdi. Gegel esa ongni mutlaq ruhning o'zini-o'zi bilish shakli sifatida talqin qildi. Shu tariqa G'arb falsafasi tarixida ong, o'zlik va mavjudlik bir-biri bilan dialektik aloqada bo'lgan markaziy tushunchalarga aylandi.

G'arb falsafasida "dialektika" atamasi qadimgi yunonlardan boshlab rivojlanib, qarama-qarshiliklar orqali haqiqatni izlash usuli sifatida ishlatilgan. Bu

jarayon odatda tezis (dastlabki fikr), antitezis (unga qarshi fikr) va sintez (ikkalasini birlashtirgan yangi daraja) shaklida ifodalanadi, ammo bu sxema, masalan, Hegelda aniq shu tarzda qo'llanilmaydi. Ong (consciousness), o'zlik (self) va mavjudlik (existence yoki being) dialektikasi asosan nemis idealizmi va ekzistensializmda chuqur o'rganilgan, bu yerda ular qarama-qarshilik, o'z-o'zini inkor etish va yangi sintez orqali bog'lanadi. Quyida bu mavzuni asosiy faylasuflar va oqimlar bo'yicha ko'rib chiqamiz.

Qadimgi Yunon va O'rta Asr Falsafasi: Dialektikaning Asoslari

Dialektika qadimgi yunon faylasuflarida, xususan Platon va Aristotelda boshlanadi. Platon uchun dialektika intellektni sezgi ob'ektlaridan (partikulyar) mavhum shakllar (forms) tomon ko'tarish usuli bo'lib, mavjudlikning asosiy sababi bo'lgan "Yaxshilik" g'oyasiga yetkazadi. Bu yerda ong ko'p narsalarning birligini anglash orqali mavjudlikka erishadi, ammo o'zlik individual emas, balki universaldir. Aristotel dialektikani mantiqiy bahs sifatida ko'radi, u umumiy qabul qilingan fikrlardan (endoxa) boshlab, haqiqatni sinovdan o'tkazadi, ammo bu demonstrativ ilmdan pastroqdir.

O'rta asrlarda, masalan, Tomas Akviniyda, dialektika "quaestio disputata" (bahsli savol) shaklida qo'llanilgan, bu yerda mavjudlik va o'zlik imon va aql orqali birlashtiriladi. Bu davrda ong va mavjudlik dialektikasi asosan Xudo va inson munosabatlari doirasida o'rganilgan.

Nemis Idealizmi: Kant va Hegelda Dialektika

Immanuel Kantda dialektika aqlning chegaralarini ko'rsatadi. Uning "Tanqidiy falsafa"sida ong (consciousness) fenomenlar (sezgi olami) va noumenlar (narsa-o'zida) orasidagi qarama-qarshilikni boshqaradi. O'zlik (self) transsendental birlik sifatida mavjud bo'lib, tajribani tartibga soladi, ammo mavjudlik (existence) haqidagi metafizik savollar (masalan, Xudo yoki ruhning mavjudligi) antinomiyalarga (qarama-qarshiliklarga) olib keladi. Kant uchun dialektika salbiy: u aqlning chegaralarini ko'rsatib, amaliy aql (moral) orqali o'zlikni erkinlikka yetkazadi.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel dialektikani falsafaning markaziga qo'yadi. Uning "Ruh Fenomenologiyasi" (Phenomenology of Spirit) asarida ong, o'zlik va mavjudlik dialektik jarayon orqali rivojlanadi:

- Ong (Consciousness): Ong dastlab sezgi (sense-certainty) orqali ob'ektni "bu" (this) deb biladi, ammo bu bir tomonlama bo'lib, o'z qarama-qarshiligiga (universalga) o'tadi. Keyin idrok (perception) va tushuncha (understanding) bosqichlari orqali ong ob'ektning ichki qonuniyatini anglaydi, ammo bu ham cheklangan.

- O'zlik va O'z-o'zini Anglash (Self-Consciousness): Ong o'z ob'ektini boshqa o'z-o'zini anglaydigan mavjudot deb topganda, o'zlik paydo bo'ladi. Mashhur "xo'jayin-qul dialektikasi"da ikki o'z-o'zini anglaydiganlar o'lim-jangida uchrashadi: xo'jayin (lord) qulni (bondsmen) mag'lub etadi, ammo tan olish (recognition) orqali xo'jayinning mustaqilligi qulning mehnatiga bog'liq bo'lib chiqadi. Qul mehnat orqali o'zini o'zgartirib, o'zlikka erishadi. Bu dialektika o'zlikni boshqa orqali anglash orqali belgilaydi: tezis (mustaqillik) – antitezis (bog'liqlik) – sintez (o'zaro tan olish).

- Mavjudlik (Existence yoki Being): Hegelning "Mantiq Ilmi"da mavjudlik "sof mavjudlik" (pure Being)dan boshlanadi, u "hech narsa" (Nothing)ga teng, chunki u cheklanmagan. Bu qarama-qarshilik "bo'lish" (Becoming)ga olib keladi – mavjudlikning dialektik jarayoni. O'zlik va ong bu ontologik dialektikaga bog'liq: ruh (Spirit) tarix orqali o'zini anglab, mutlaq bilimga (Absolute Knowing) erishadi, bu yerda mavjudlik to'liq rivojlangan.

Hegel uchun bu uchala tushuncha bir-biriga bog'liq: ong o'zlik orqali mavjudlikni anglaydi, va dialektika bu jarayonni zaruriy qiladi, chunki har bir bosqich o'z chekliligini inkor etib, yangi darajaga o'tadi.

Ekzistensializm: Kierkegaard, Heidegger va Sartreda Dialektika

Ekzistensializm Hegel dialektikasini tanqid qiladi, ammo o'zlik va mavjudlikdagi qarama-qarshiliklarni saqlaydi, ongni individual va mavjudiy (existential) qiladi.

- Søren Kierkegaard: Hegelning tizimli dialektikasini rad etib, "mavjudlik dialektikasi"ni individual qiladi. O'zlik uch bosqichda rivojlanadi: estetik (sezgi va lazzat), etik (mas'uliyat va qaror), diniy (Xudoga ishonch orqali sakrash). Mavjudlik paradoks: inson o'z-o'zini anglash orqali Xudo oldida mavjud bo'ladi, ammo bu qarama-qarshilik (paradox) orqali. Ong bu yerda ichki qayg'u (angst) orqali o'zlikni shakllantiradi.

- Martin Heidegger: "Mavjudlik va Vaqt"da mavjudlik (Dasein – "bu yerda bo'lish") ontologik dialektikada: mavjudlik o'z potensialini (possibilities) o'lim (death) qarshiligida anglaydi. Ong (consciousness) emas, balki "g'amxo'rlik" (care) orqali o'zlik shakllanadi. Mavjudlik "o'ziga tashlanganlik" (thrownness) va "loyihalash" (projection) orasidagi qarama-qarshilikda.

- Jean-Paul Sartre: "Mavjudlik va Hechlik"da mavjudlik essensiyadan oldin keladi (existence precedes essence). O'zlik "bo'lish-o'zida" (being-in-itself, ob'ektiv mavjudlik) va "bo'lish-o'z uchun" (being-for-itself, ong) qarshiligida: ong hechlik (nothingness) orqali o'zini loyihalaydi, ammo bu "yomon niyat" (bad faith) ga olib kelishi mumkin. Dialektika bu yerda erkinlik va faktisiyalik (facticity) orasida: inson o'z o'zligini doimiy tanlov orqali yaratadi.

Ekzistensializm da dialektika tizimli emas, balki individual: o'zlik mavjudlikdagi absurdlik va erkinlik qarshiligida shakllanadi, ong esa bu jarayonni boshqaradi.

G'arb falsafasida ong, o'zlik va mavjudlik dialektikasi qarama-qarshilik orqali rivojlanishni bildiradi. Quyidagi jadvalda asosiy farqlar:

Faylasuf/Oqim	Ong (Consciousness)	O'zlik (Self)	Mavjudlik (Existence)	Dialektika Shakli
Hegel	Ob'ektdan o'z-o'zini anglashga o'tish	Boshqa orqali tan olish orqali	Being -> Nothing -> Becoming	Tizimli, zaruriy sintez

Faylasuf/Oqim	Ong (Consciousness)	O'zlik (Self)	Mavjudlik (Existence)	Dialektika Shakli
Kierkegaard	Ichki qayg'u va paradoks	Bosqichlar orqali autentiklik	Individual Xudo oldida	Sub'ektiv, sakrashli
Sartre	Hechlik orqali loyihalash	Erkin tanlovda yaratilgan	Essensiyadan oldin	Individual qarama-qarshilik

Bu mavzu marksizmda (masalan, dialektik materializm) ham davom etadi, ammo u moddiy asosga o'tadi.

G'arb falsafasidagi asosiy bahslar ong va mavjudlikning ustuvorligi masalasida jamlangan. Materialistlar (Marks, Feyerbax) ongni mavjudlikning hosilasi deb bilgan bo'lsa, idealistlar (Gegel, Berkli) mavjudlikni ongning hosilasi deb talqin qilgan. Fenomenologlar esa bu ikki qarama-qarshilikni yengishga harakat qilib, ongni tajribaviy mavjudlik sifatida ko'rsatdilar.

XX asr falsafasida Xaydegger "mavjudlik unutilgan" deb ta'kidlab, falsafaning diqqatini yana borliqqa qaratadi. Sartr uchun esa inson o'z mohiyatini ong orqali yaratadi, ya'ni mavjudlik mohiyatdan oldin keladi. Shu bilan ong, o'zlik va mavjudlik masalasi inson erkinligi bilan bevosita bog'lanadi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, G'arb falsafasida ong, o'zlik va mavjudlik masalasi insoniy tafakkurning markaziy muammosiga aylangan. Ushbu tushunchalar dialektik tarzda o'zaro ta'sirda bo'lib, insonning borliqni anglash, o'zini idrok etish va erkinlikni his qilish imkoniyatlarini belgilaydi.

Zamonaviy falsafiy ta'limda ong va o'zlik dialektikasini fenomenologik asosda o'qitish zarur.

Falsafiy tahlillarda G'arb va Sharq yondashuvlarini integratsiya qilish muhim.

Inson o'zligini raqamli davrda anglash muammosini yangi ontologik asoslarda tadqiq etish lozim.

ADABIYOTLAR.

1. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *The Phenomenology of Spirit*. Oxford University Press, 2018.
2. Husserl, Edmund. *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*. Springer, 2014.
3. Heidegger, Martin. *Being and Time*. Harper & Row, 2008.
4. Sartre, Jean-Paul. *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. Routledge, 2003.
5. Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Routledge, 2012.
6. Foucault, Michel. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Vintage Books, 1994.
7. Levinas, Emmanuel. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Duquesne University Press, 1991.
8. Zahavi, Dan. *Subjectivity and Selfhood: Investigating the First-Person Perspective*. MIT Press, 2005.
9. Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan. *The Phenomenological Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Cognitive Science*. Routledge, 2021.
10. Sokolowski, Robert. *Introduction to Phenomenology*. Cambridge University Press, 2000.
11. Dreyfus, Hubert L. *Being-in-the-World: A Commentary on Heidegger's Being and Time*. MIT Press, 1991.
12. Moran, Dermot. *Introduction to Phenomenology*. Routledge, 2011.